

נשק ביולוגי או תרופות פלא - פייק ניוז סביב מגפת הקורונה

רועי שולמן ודודי סימן-טוב

התפרצות וירוס הקורונה מלווה בריבוי שמועות ופייק ניוז, שתכליתם להעצים את הפחד מהמגפה או להצביע על האשם בהתפשטותה. השמועות מקודמות הן על ידי מדינות בעלות אינטרס להסתיר את המתרחש בשטחן או להסיח את הדעת מהתנהלותן בהקשר זה, הן על ידי אזרחים תמימים, וגם על ידי חובבי תיאוריות קונספירציה ואמצעי תקשורת, שמהדהדים חלק מהשקרים. ככל שהזמן חולף מתחזקת המודעות להצפה במידע בלתי מבוסס או אינטרסנטי, וגובר צורך להתמודד עם התופעה. ההתמודדות נעשית תוך שיתוף פעולה של ארגונים בינלאומיים, חברות טכנולוגיה וממסדים מדיניים. גם החברה האזרחית והתקשורת הממוסדת שותפות למאמץ, הגם שנראה שהן הצלעות החלשות במערך. על כן, נדרשת הגברת מודעות של הציבור והתארגנות ייעודית כדי לצמצם את זיהום השיח.

ב-2 בפברואר, במקביל לדו"ח המצב הקבוע של ארגון הבריאות העולמי בנוגע להתפשטות הקורונה, קבע הארגון שהתפשטות המגיפה לוותה ב"מגפת מידע" (infodemic), אשר עלולה לסכן את בריאות הציבור. התפשטות הפייק ניוז סביב נגיף הקורונה אינה מפתיעה: המגיפה מעוררת מנעד רחב של רגשות ופחדים, שאותם קל לנצל כדי למשוך תשומת לב ולעודד שיתוף תכנים. אי-הוודאות וחוסר בידע מקצועי בידי הציבור מקשים עליו להבין את ממדיה הכוללים של התופעה, נוכח הפרשנויות הסותרות בתקשורת. חלק מההשערות משקפות טעויות או ניסיונות של מומחים לתת מענה לשאלות, בדגש על דרכי התמודדות עם התופעה הבלתי מוכרת. הדיון בפייק ניוז בהקשר המגפה עוסק הן בשיקולים שמנחים את מי שמפיץ שמועות בלתי מבוססות ושקרים, הן בתכנים עצמם והן בקלות הבלתי נתפסת, כמעט בלי גבולות ומגבלות, של הפצת פרשנויות ועמדות אודות הקורונה.

הפייק ניוז סביב הקורונה

ניתן לחלק את תופעת הפייק ניוז סביב הקורונה לשני סוגים. הראשון הוא מיס-אינפורמציה, שמשמעותה הפצת מידע שקרי גם בלי יד מכוונת וכוונת זדון, על בסיס השערות לא מבוססות ולאור שיקולים שונים. דומה ששמועות משקפות צורך אנושי לקבל מידע רב על אודות תופעה שאינה מוכרת ומעוררת חרדה עמוקה. המידע כולל דיווח על התפשטות המחלה גם במקומות שבהם לא נמצאו מקרי הדבקה, שמועות שווא על אודות טיפולים לוירוס, טענות שקריות בדבר מאפייני התפשטותו וכן משאלות לב כי הווירוס עתיד להיחלש בקיץ או שמנהיגי מדינות אויב נדבקו בו (למשל שחסן נסראללה, מנהיג חיזבאללה, נמצא בבידוד עקב הידבקות).

סוג שני של פייק ניוז הוא דיס-אינפורמציה. המידע מועבר בעזרת יד מכוונת ובכוונת זדון, בכוונה ליצור רווח עצמי או להסב נזק לגורם אחר. דוגמאות בנושא מגפת הקורונה: האשמה בהסתרת היקף התחלואה (רוסיה או טורקיה), טענות כי הווירוס נוצר במכוון (למשל, כנשק ביולוגי בסין), שמועה בדבר "תרופות פלא", והאשמת מיעוטים בהפצת הנגיף. כן הופצו שמועות לגבי פגיעה

בכוונה בחופש התנועה של אזרחים ובפרטיותם, כדי ליצור פחד מתגובת המדינה. שמועות נוספות נקשרו למקור הנגיף – בסין נפוצות שמועות כי הנגיף הוא נשק ביולוגי אמריקאי, ולהפך. גם שמה של ישראל הוזכר באיראן כאילו היא אחראית להפצת הנגיף.

מי מפיץ דיסאינפורמציה סביב הקורונה ומדוע?

קיימות עדויות כי מדינות מפיצות דיס-אינפורמציה ממניעים אסטרטגיים ופנימיים, או על רקע התחרות הבין-מעצמתית. כך למשל, סין מואשמת בכך שמלבד האשמת ארצות הברית כמקור לנגיף, היא פועלת לקבע בתודעה העולמית את התמודדותה עם הנגיף כסיפור הצלחה (לא ניתן לשלול את מהימנותו של נראטיב זה). הפצת דיס-אינפורמציה על ידי מדינות מתבצעת הן בגלוי והן באופן סמוי. ברובד הגלוי, למשל, שלטונות איראן האשימו גם הם את ארצות הברית בניסיון להעצים את ההערכה כי המוסדות האיראניים כשלו בהתמודדות עם הווירוס. באופן חשאי, למשל, טאיוואן האשימה את סין בהפצת שמועות לגבי טיוח מקרי קורונה בטאיוואן, ובכירים במחלקת המדינה בארצות הברית טענו כי חשבונות מדיה חברתית המזוהים עם רוסיה מפיצים דיס-אינפורמציה שלפיה הווירוס הוא נשק ביולוגי שהפעילו האמריקאים כדי לפגוע בכלכלה הסינית.

מדינות מפיצות דיס-אינפורמציה מסיבות מגוונות, החל בהסחת דעת של האזרחים, מניעת ביקורת פנימית, שליטה בנראטיב (למשל, מי מצליח להתמודד עם הנגיף) או הפרחת "בלוני ניסוי" כדי לאמוד את התגובה הציבורית למדיניות עתידית. לעיתים מדובר בסיבות אסטרטגיות, למשל כוונה ליצור פאניקה של הציבור במדינה אחרת ולערער את אמון הציבור בממסד בה.

גם קבוצות לא-ממסדיות מעורבות בהפצת דיס-אינפורמציה. ביניהן ניתן למנות ארגוני פשיעה כלכלית, חובבי קונספירציות, מתנגדי חיסונים ואנרכיסטים. לקבוצות אלו אינטרס לערער את האמון בממסד הרפואי והפוליטי. גם אמצעי התקשורת מואשמים, לעיתים בצדק, בזריעת בהלה ובפרסום והדהוד מידע לא בדוק, אם כי כשמדובר בתקשורת, לעיתים קרובות מדובר במיס-אינפורמציה, לא בדיס-אינפורמציה.

השלכות אפשריות

לווירוס הקורונה עצמו השפעות חריפות על בריאות הציבור, הכלכלה, הלכידות החברתית במדינות והמצב הגיאוגרפי-פוליטי הגלובאלי. לפייק ניוז פוטנציאל להעצים את הנזקים תוך הגברת הפאניקה וזריית אשליות אשר למענה אפשרי. לעומת זאת, הפחתה ממשמעות הסכנה ושמועות בלתי מבוססות על טיפולים ומרפא עלולות לגרום שאננות ציבורית, שתקשה על המדינה להתמודד עם המגיפה. הפצת פייק ניוז בנוגע למקור הווירוס ואופן התפשטותו עלולה להביא לחילופי האשמות בין מדינות, או להסחת הדעת של אוכלוסייה מקומית ממחדל השלטון. בנוסף, טפילת האשם בהתפשטות המגפה על מיעוטים עלולה לפגוע בלכידות החברתית, והאשמת מדינות אחרות עלולה לגרום למתיחות בין-מדינתית.

כיצד ניתן להתמודד עם פייק ניוז סביב הקורונה

חברות הטכנולוגיה הגלובליות (גוגל, פייסבוק ודומותיהן) הכריזו על שיתוף פעולה עם ארגון הבריאות העולמי והמרכז למניעת מחלות האמריקאי כדי למנוע הפצה של פייק ניוז סביב משבר הקורונה. החברות מפנות משתמשים לאתרים הרשמיים של ארגונים אלו ומשתפות פעולה עם בודקי עובדות על מנת להזהיר מפני מידע שקרי ומטעה, לתייג אותו ולמחוק אותו. כך לדוגמא,

כאשר פייסבוק וטוויטר מזהות משתמש שמחפש תכנים על אודות קורונה, האתר מפנה אותו לאתר המרכז למניעת מחלות (ראה תמונה).

קיימים כלים טכנולוגיים ללחימה בדיס-אינפורמציה. אלו כוללים תוספים לדפדפני האינטרנט (למשל Adblock Plus, Botcheck.me), פלטפורמות (למשל Bot Sentinel) ונוספים, אשר חלקם מבוססי בינה מלאכותית. תפקידם למצוא תוכן שעבר מניפולציה, בוטים, אתרים מזויפים, ועוד.

במרבית המדינות לא בוצעו עד כה מאמצים גדולים להילחם בפייק ניוז בהקשר למגפת הקורונה. בבריטניה הוקם צוות נגד דיס-אינפורמציה, הכולל מומחי תקשורת. הצוות אמור לזהות את היקף הנזק של דיס-אינפורמציה ולהגיב בהתאם. בהודו נקבע שהמדינה תשלח מסרונים עם מידע אמין לאזרחים וחברות התקשורת הונחו להכין קטע שמע עם מידע אמין כצלצול עבור המתקשרים בטלפון הנייד. בסין ואיראן קיימים חוקים נוקשים נגד הפצת פייק ניוז.

בישראל, משרד הבריאות מפרסם בעמוד הפייסבוק שלו ובערוצי החדשות פרטים לגבי כל חולה קורונה מאובחן, וכך מונע שמועות על התפרצויות במקומות שבהם לא אירעה תחלואה ומזים שמועות. בנוסף, אנשי משרד הבריאות בעבר ובהווה משתתפים כפרשנים בשידורי החדשות וברובם מסייעים לנסוך ביטחון בציבור. עם זאת, התקשורת הממוסדת, שנוהגת בעתות משבר לשדר סביב לשעון, מספקת בימים אלה אינספור דיווחים וכתבות על אודות הווירוס הלא מוכר. כך שקעה התקשורת במהירות לסחרור של מידע בלתי מבוסס ופאניקה, שלה עצמה תפקיד ביצירתם. כתבים ומומחים רהוטים גויסו למשיכת שעות שידור ארוכות מול מיליוני צופים צמאים למידע ולהרגעה, גם תוך ציטוט ממחקרים לא מבוססים. כך נוצרת מציאות בעייתית, רצופת שמועות.

במצב של פערי ידע עצומים ביחס לתופעה חדשה וחסרת תקדים, קל מאוד להפיץ שמועות, השערות ופייק ניוז. בלי קשר לאינטרס של מפצי השמועות, חלק מהן מתבררות כמבוססות - למשל, שמועות על אודות כוונה ליישם פיקוח טכנולוגי על אזרחים בישראל, וחלק מתפוגג ומפנה מקום לשמועות חדשות. כמעט לא קיימים, בפרט באמצעי התקשורת המסורתיים, חסמים בפני הפצת שמועות

שווא וידיעות כזב, ונדרש לפתח מנגנונים והבנות בשילוב המדינה, החברה האזרחית וחברות הטכנולוגיה הגלובאליות, כדי לצמצם את התופעה, הגם שברי שלא ניתן להעלימה לחלוטין.

המלצות להתמודדות עם תופעת הפייק ניוז

1. הגברת השקיפות אשר לממדי התופעה ולדרכי ההתמודדות עמה במדינות שונות בעולם, שיושמו בהצלחה גם על ידי משרד הבריאות הישראלי, למשל הגבלת תנועה והתקהלות במרחב הציבורי.
2. הגברת המודעות הציבורית לצורך בצמצום זיהום השיח על אודות מגפת הקורונה ובצריכה מושכלת של מידע וידע בעת הזאת, מתוך הבנה מהם סוגי הפייק ניוז ומה האינטרס להפיצם. הגברת הגישה למידע עבור הציבור בגישה פרואקטיבית, כגון שליחת מידע ישירות לטלפון האישי של אזרחים והקמת אתר על-ידי משרד הבריאות, שבו ירוכז מידע אמין לציבור על אודות המגפה ודרכי ההתמודדות עמה ברחבי העולם.
3. חיזוק מסרים מבוססי עובדות בתקשורת המסורתית והחדשה על אודות התופעה, כדי לסתור את הפייק ניוז. על כלי התקשורת, בדגש על כתבי הבריאות, לנסח קוד אתי לעתות משבר, שיחייב אותם בטרם יפרסמו מידע מדעי שאינו מוכח ומבוסס דיו.
4. לשם מימוש המלצות אלו נדרש לכוון התארגנות ייעודית ומשולבת, שתתמקד בשיתוף פעולה בין משרדי ממשלה רלוונטיים, גורמים בחברה האזרחית, ובכלל זאת אמצעי תקשורת ומכוני מחקר.